

**Entä tarinoiden moraali?
Pro gradu -tutkielma kertomusten eettisistä merkityksistä**

Artikkeli Onnimanni-lehdessä (numerossa 03/2005)

© Bastian Fähnrich (kesäkuu 2005)

(kuvan tekijät ks. näytetarina *Satukirja*)

”Avaa silmäsi, ole sinä ensin oikeudenmukainen! Anna sinä itse mitä sinulla on annettavaa! Ja aina on jotakin annettavaa, jollei muuta niin ystävällisyyttä kumminkin! Jos kaikki antaisivat tätä viimeainittua eivätkä olisi niin saitoja ystävällisten sanojen suhteen, niin silloin maailmassa olisi paljon enemmän rakkautta ja oikeudenmukaisuutta! Anna niin sinä saat, saat paljon enemmän kuin koskaan olet uskonut mahdolliseksikaan. Anna, anna antamasta päästyäsi, ole vahva, yritä jaksaa ja anna. Antamisesta ei kukaan ole koskaan köyhtynyt! Jos toimimme näin, niin parin sukupolven päästä ihmisten ei enää tarvitse tuntea sääliä kerjäläislapsia kohtaan, sillä heitä ei silloin enää ole! Maailmassa on tarpeeksi tilaa, rikkautta, rahaa ja kauneutta. Jumala on luonut kaikille yllin kyllin! Ryhtykäämme siis kaikki jakamaan hänen antimiaan oikeudenmukaisesti!”

Näin kirjoittaa 15-vuotias Anne Frank kirjassaan *Salaisen siiven tarinoita*. Tämä lainaus *Annal-*esseestä puhuttelee lukijaa moraalin tai etiikan kannalta. Esse on käsittääkseni aika suorasanainen puheenvuoro sellaisten hyveiden kuten oikeudenmukaisuuden, anteliaisuuden, ystävällisyyden, rakkauden ja myötätunnon puolesta. Kyseisestä kirjasta löytyy myös sellaisia keksittyjä tarinoita – esimerkiksi fantasiakertomus *Evan uni* tai *Viisas kääpiö* – joista käy ilmi edellä mainitut hyveet ja niiden vastakohtat eli paheet kuten epäoikeudenmukaisuus, saituus ja välinpitämättömyys. Anne Frankin *Päiväkirjassa* on lisäksi sellaisia realistisia kertomuksia hänen omasta elämästään, joiden perusteella lukija saa käsityksen samoista hyveistä ja paheista. Mielestäni näistä oikeasti eleyistä tarinoista saa jopa paremman ymmärryksen, esimerkiksi saksalaisten ja hollantilaisten natsien paheista ja Anne Frankia ja hänen perhettä auttaneiden henkilöiden hyveistä.

Näyttää vahvasti siltä, että Anne Frankin kertomilla tarinoilla on moraalinen merkitys. Vai onko ylipäätään ihmisten kertomuksilla eettistä merkitystä? Ja miten lukija sen käsittää? Kun yritetään antaa vastauksia näihin kysymyksiin, keskustellaan perinteisesti niin kutsutusta tarinoiden moraalista. Siinä yhteydessä huomiota kiinnitetään kuitenkin useimmiten aikuisten kertomiin tarinoihin, kuten vaikkapa Jacob ja Wilhelm Grimmin ihmesatuihin tai La Fontainen faabeleihin. Keskustelu tämänkaltaisista kertomuksista on ollut aika ajoin varsin kiivasta ja sitä käyvät tutkijat, joilla on erilaisia moraalifilosofia ajatuksia ja myös perusteluita omille näkemyksilleen. Lisäksi tutkijoiden käsitys itse tarinoista ja tarinoiden kertomisesta ja sen roolista etiikassa poikkeaa joskus toisistaan.

Pro gradussani päädyin ottamaan osaa tähän keskusteluun tutkimalla lasten kertomia tarinoita niiden moraalisten merkityksien osalta. Ennen kuin esittelen tässä artikkelissa tutkimukseni aineistoa ja keskeisiä tuloksia, minun pitää kuitenkin lyhyesti kertoa, miltä eettiseltä kannalta tutkin lasten kertomuksia ja mihin ymmärrykseni tarinoista ja tarinoiden kertomisesta perustuu. Tätä käyn työssäni läpi ennen varsinaista perehtymistä lasten kertomuksiin. Karkeasti sanoen tutkimukseni voidaan liittää Aristoteleen ajatteluun perustuvaan hyve-etiikkaan. Sitä on viime vuosina elävöittänyt muun muassa Yhdysvalloissa moraalifilosofi Alasdair MacIntyre ja Suomessa kasvatustieteilijä Hilkka Ylönen.

Tämänkaltaiseen hyve-etiikkaan liittyy olennaisesti käsitys ihmisen toiminnan narratiivisuudesta tai tarinallisuudesta. Se myös osittain poikkeaa Immanuel Kantin ajatteluun perustuvasta velvollisuusetiikasta esimerkiksi siinä mielessä, että se pyrkii eettisesti arvioimaan ihmisen toimintaa mahdollisimman kokonaisvaltaisesti. Näin ollen ihmisen toiminnalla – ajatuksilla, tunteilla, tahdolla ja teoilla päämäärineen ja seuraamuksineen – on paikkansa niin eletyissä kuin keksityissä tarinoissa. Velvollisuusetiikan kanssa hyve-etiikka jakaa ajatusta sellaisista yleispätevistä ihmisen toimintaan ja sen moraaliseen arviointiin liittyvistä asioista kuten oikeudenmukaisuudesta ja huolenpidosta tai myötätunnosta.

Oma eettinen näkemykseni perustuu Tuomas Akvinolaisen kristilliseen hyve-etiikkaan, C.S. Lewisin ajatuksiin moraalista luonnonlaista ja Wilhelm Schappin niin sanottuun tarinoiden filosofiaan. Tarinoiden filosofiaa kehiteltiin 1950-luvun Saksassa ja sitä kutsutaan nykyään myös tarinoiden hermeneutiikaksi tai tarinoiden fenomenologiaksi. Schappin pääväite on, että ihmisistä voi saada ymmärrystä lähinnä tarinoiden ja tarinoiden kertomisen perusteella: ”Olennaisinta, mitä tiedämme ihmisistä, näyttää olevan heidän tarinansa ja kertomukset heidän ympäriltään”. Tähän väittämään kuuluu myös, ettei ihmisen toimintaa voi ymmärtää yleisillä käsitteillä, vaan siihen tarvitaan aina tarina. Eli sellaiset käsitteet kuten ”oikeudenmukaisuus”, ”huolenpito” ja ”myötätunto” eivät ole tarinoiden filosofian mukaan käsitettävissä tai ainakaan kovin merkityksellisiä ilman kertomuksia.

Tältä kannalta katsottuna on siis ymmärrettävää, että esimerkiksi Anne Frankin eletyillä ja keksityillä kertomuksilla on eettinen merkitys – vaikkapa tarinoista ilmi käyvien hyveiden

tai paheiden osalta. Hyveistä ja paheista voidaan käsitykseni mukaan saada selvää siten, kuinka tarinan kertoja arvioi kertomuksen henkilöhahmojen toimintaa tai pikemminkin kertoo sen onnistumisesta tai epäonnistumisesta tarinan kulun myötä. Kutsun sitä tarinan kertojan normatiiviseksi arvioinniksi. Moraalisesti merkityksellistä tarinoissa on kuitenkin myös se, minkälaisia tilanteita henkilöhahmot kohtaavat toiminnassaan esimerkiksi kertomuksen alussa, ja kuinka heille käy tarinan edetessä ja sen lopussa. Tarinoiden realismisuus tai fantasianomaisuus sen sijaan ei ole näkemykseni perusteella hyvin ratkaisevaa, kun tutkitaan kertomuksia niiden moraalisten merkityksien osalta.

Pro gradussani tutkin yhteensä 368 lapsen suomenkielistä kertomusta vuoden 2003 Napero-Finlandia-kirjoituskilpailusta. Tarinat ovat tutkijoiden käytettävissä Pääatalo-instituutin satuarkistossa. Lapset tai tarinoiden kertojat olivat tuolloin 11–13-vuotiaita. Heistä on tyttöjä 248 ja poikia 120. Käytännön syistä valitsin lopullisesti työhöni mukaan 52 tarinaa, 39 tytön ja 13 pojan kertomusta. Näistä 2 tarinaa on realistista, 50 muussa kertomuksessa realistisia ja fantasia-aineisia sekoittuu enemmän tai vähemmän toisiinsa. Valitsemieni kertomusten on määrä edustaa tutkimusaineistoa kokonaisuudessa. Huomiotani kohdistin yleispiirteisesti myös siihen, ilmeneekö eroja tyttöjen ja poikien tarinoiden tai kertojien normatiivisen arvioinnin välillä. Tutkimustulosten esittelyä varten tein joko saksankieliset yhteenvedot tai käännökset kaikista lasten tarinoista ja kommentoin jokaista kertomusta lyhyesti. Tutkimuseettisistä ja tekijänoikeudellisista syistä hain lapsilta ja heidän aikuisilta vastuuhenkilöiltä lupaa käyttää heidän tarinoitaan.

Tutkimusaineistooni kuuluvien lasten – sekä tyttöjen että poikien – tarinoista käy ennen kaikkea ilmi sellaisia hyveitä kuten ystävyys, ystävällisyys, auttavaisuus, oikeudenmukaisuus, huolenpito ja myötätunto. Seksuaalista kiintymystä tai eroottisluonteista rakkautta toiseen ei ole olennaisesti esillä lasten kertomuksissa. Tarinassa *Ystävä kadoksissa* (11-vuotias poika) esimerkiksi yksin ja köyhissä olosuhteissa metsässä asuva nuori poika Heikki antaa mökissään kaatosateesta suojaa sattumalta paikalle saapuvalla Mariel-prinsessalle. Lapset ystävyystyvät, ja Mariel vieraillee silloin tällöin Heikin mökissä. Mutta eräänä päivänä Heikki on kadonnut. Mariel on surullinen ja itkee ystävänsä menetystä. Hän saa kuitenkin melko pian vihiä siitä, että vuoriston jättiläinen on siepannut Heikin ja pitää häntä vangittuna luolassaan. Mariel yrittää vapauttaa Heikin sotilaidensa avulla, mutta epäonnistuu. Vasta

Heikin oman oveluuden ja erään kyyhkysen avulla hän pääsee vapaaksi ja lapset saavat vihdoin taas olla ystäviä ja asua loppuelämänsä yhdessä onnellisesti prinsessan linnassa.

Paheet ovat lasten tarinoissa pääasiallisesti edustettuina hyveiden vastakohtina ja ne käyvät ilmi – niin kuin hyveetkin – kertomusten henkilöhahmojen toiminnasta ja saavat kertojilta tarinan kulun myötä myös vastaavanlaisen normatiivisen arvioinnin. Lisäksi jotkut lapset käsittelevät kertomuksissaan esimerkiksi henkilöhahmojen syrjintää, yksinäisyyttä, eriarvoisuutta, toiseutta ja väkivaltaa maailmassa tai yhteiskunnassa (katso näytetarina *Suuri taistelu*; 12-vuotias poika). Mielenkiintoisia ovat myös sellaiset kertomukset, joissa lapset kertovat kiusaamistilanteista koulussa tai kaveripiirissä. Tarinassa *Homeinen tiskirätti ja naapurin tyttö* (12-vuotias tyttö) esimerkiksi pienikasvuista ja vihreähiuksista poikaa nimeltään Olli halveksitaan poikaporukassa. Hän ei halua sen vuoksi ilmeisesti mennä mukaan jalkapalloiluun, kun hänen samaa sukupuolta edustavat ikätoverinsa poikkeavat matkallaan futiskentälle hänen kotipihallaan. Muutama hetki myöhemmin tyttö nimeltään Siiri ilmestyy kuitenkin paikalle, ja hän pelaa Ollin kanssa jalkapalloa – kunnes poikaporukka taas palaa futiskentältä ja alkavat pilkata Ollia ja Siiriä. Syntyy jopa tappelu Ollin ja erään pojan – Mikon – välillä. Siiri astuu kuitenkin rohkeasti väliin ja haastaa kiusaajia rankkarikisaan. Tarinan päättyessä ristiriitatilanne laukeaa ja kiusaaminen loppuu, koska Siiri voittaa pojat kaikkien ihmetykseksi, vaikka Mikko jopa meinaa huijata Siiriä tässä lasten järjestämässä reilussa kilpailussa.

Tutkimusaineistoni mukaan lapset eli kertojat näyttävät pohtivan myös muita suhteita toisiin ihmisiin kuten vanhempiin, sukulaisiin ja opettajiin. Lisäksi ihmisen suhde luontoon, eli lähinnä eläimiin ja kasveihin sekä muuhunkin ympäristöön, on lasten tarinoissa pohdinnan kohteena tavalla jota voidaan pitää moraalisesti merkityksellisenä eettiseltä kannalta. Kertomuksessa *Suden ja punahilkkan taisto* (12-vuotias poika) tarinan kertoja kääntää satiirin keinoin ylösalaisin tutun Grimmin veljesten tarinan tapahtumat *Punahilkasta*. Lukija saa tästä syystä ja osittain myös aika vauhdikkaasta tarinan kulusta sellaisen käsityksen, että todellisuudessa ihminen vainoaa susia! Joihinkin lasten kertomuksiin täytyy kuitenkin suhtautua kriittisesti. Tietyissä tarinoissa esimerkiksi henkilöhahmojen päämäärät sekä heidän toiminnassaan ilmenevät väkivaltaiset ja juonelliset keinot ovat eettisesti arveluttavia. Tutkimuseuttisten ja tarinoiden filosofiaan perustuvien ajatusteni myötä en

kuitenkaan esittele tällaisia, siis moraaliselta kannalta kyseenalaistettavia lasten tarinoita tai niiden eettisiä merkityksiä.

Huomioon otettavaa on tutkimustuloksieni perusteella, että etenkin tyttöjen tarinoissa henkilöhahmot saavuttavat päämääränsä rauhallisoin keinoin tai ratkaisevat loppujen lopuksi useasti jo heti tarinan alussa kohtaamia pulmallisia tilanteita hyveellisesti yhteistyön kautta ja neuvotellen. Täten ei ole ehkä yllättävää, että juuri tyttöjen tarinoiden henkilöhahmot osoittavat myös huolenpitoa, myötätuntoa, armeliaisuutta, lempeyttä ja anteeksiantoa toisia henkilöhahmoja kohtaan tai pyrkivät jopa sovintoon tekojaan katuvien paheellisten henkilöhahmojen kanssa. Tarinassa *Otson uusi ystävä* (11-vuotias tyttö) esimerkiksi saukko nimeltään Sasu jää kiinni porkkanoiden varkaudesta Otso-karhun kasvimaalta. Sasu saa kuitenkin anteeksi Otsolta kun selviää, että hän ei jostain syystä kehdannut ostaa porkkanoita Jänö-jänikseltä. Kertomuksessa *Pegasos ja Niinin uusi hevonen* (11-vuotias tyttö) kaksoissisarten välillä on kateutta tarinan alussa ja sen edetessä, mutta loppujen lopuksi Niini pelastaa siskonsa Cecilen hengenvaarallisesta tilanteesta ja he tekevät tavallaan sovintoa.

Poikien kertomuksista sen sijaan käy ilmi voimakkaampi väkivaltaisuus sekä kamppailu oikeudenmukaisuuden puolesta. Esimerkkinä käy vaikkapa tarina *Myyttinen saari* (11-vuotias poika), jossa nuoret ystävät Hans ja Frederik päättäväisesti selvittävät ryöstön Berliinin museoon. Kertomuksessa he joutuvat melkoiseen seikkailuun, mutta yhdessä he selviytyvät kaikista pulmallisista tilanteista ja lopussa vallitsee taas oikeus, järjestys ja turvallisuus. Henkilöhahmojen vahva toiminnallisuus on muuten molempien sukupuolta edustavien kertomusten yleinen piirre. Usein tyttöjen ja poikien tarinoissa erityisesti lapset tai vastaavanlaiset henkilöhahmot toimivat yhdessä osoittaen urheutta, neuvokkuutta, harkitsevuutta ja joissakin tarinoissa jopa viisautta. Se osoittaa ja vahvistaa sellaisen käsityksen, että useat lasten kertomat tarinat voidaan nähdä kaikkivoipaisuus- tai toivefantasioina, mikä ymmärtääkseni vielä korostaa kyseisten lasten kertomusten eettisiä merkityksiä. Lisäksi on mielenkiintoista, että joissakin kertomuksissa tarinan kertoja itse tuo esille omien tai henkilöhahmojen puheenvuorojen kautta kertomuksen moraalin. Muutamassa lasten kertomuksessa jopa itse tarina tai tarinan kertominen on eettisesti merkityksellistä tavalla, joka on lähellä hyve-etiikkaa ja tarinoiden filosofiaa (katso näytetarina *Satukirja*; 11-vuotias tyttö).

Työni tarjoaa kaiken kaikkiaan lukuisia mahdollisuuksia jatkotutkimukseen. Sen tuloksia pitäisi esimerkiksi pohtia tarkemmin sukupuolikohtaisesti. Ehkä tutkimusta voisi jatkossa jopa laajentaa ja tutkia lasten kertomuksia ikäkohtaisestikin. Napero-Finlandia-kirjoituskilpailun osalta on tutkijoiden käytettävissä tarinoita myös 6–8- ja 9–10-vuotiailta lapsilta. Päätalo-instituutin satuarkistossa säilytetään noin 30000 kertomusta vuosilta 1993–2004. Katariina Juntunen, joka on tehnyt aiemminkin tutkimusta Napero-Finlandian aineistosta, perehtyy tällä hetkellä väitöskirjatyönsä yhteydessä lasten tarinoihin ja niiden moraaliin – narratologian ja narratiivisen tutkimuksen ja etiikan keinoin. Olen vakuuttunut tutkijoille avautuvan lisää mahdollisuuksia perehtyä lasten tarinoihin, vaikkapa sadutusmenetelmän ja lapsille suunnatun sanataideopetuksen ja erilaisten lapsille tarkoitettujen kirjoituskilpailujen vahvan nousun myötä. Sadutusmenetelmän ansiosta esimerkiksi SKS:n arkistossakin on olemassa noin 4000 lasten kertomusta.

Mielestäni olisi kuitenkin suositeltavaa, että lasten kertomuksia otetaan huomioon laajemminkin kuin tutkijoiden kesken. Lasten tarinoita ei välttämättä kannata vain säilyttää eri arkistoissa. Suomessa onkin ilmestynyt jo kirjoja, joissa lasten kertomuksia on esillä muiden lasten tai aikuisten luettaviksi ja käsiteltäviksi. Mainittakoon esimerkiksi Napero-Finlandian kokoelmakirja *Narrapurra* tai Eetu Uusikylän 9-vuotiaana kirjoittama tarina *Hohtavasiipinen kurki*. Pro gradussani annan lasten kertomuksille paljon tilaa, ja tahdon haastaa jatkossa kaikenikäisiä lukijoita käyttämään aikaa niihin tutustumiseen. Käsillä olevaan artikkeliin liitän kaksi lasten kertomaa tarinaa tutkimusaineistostani. Ne saavat tässä nyt puhua omasta puolestaan. Ehkä keskustelu kertomusten moraalista saa näin uusia ulottuvuuksia.

Näytetarinat

Suuri taistelu (Poika, 12 vuotta; kirjoitettu tietokoneella; autenttinen teksti lainausmerkeissä):

”Euroopassa Itä-englannissa oli linna, joka oli 100vuotta vanha. Siinä oli ollut monia satoja taisteluita. Siellä oli kerran suuret juhlat, koska kuningas oli saanut lapsen. Lapsen nimi oli Rudolf .Mutta juuri kun lasta oltiin ristimässä, ikkunasta tuli nuoli sisään, mutta se ei osunut keneenkään. Kuningas huutaa, että sota on alkanut. Sitten kuningas puki kaikki yli 18-vuotiaat sotilaiksi. Suurimmalla osalla oli miekat tai jousipyssyt, mutta jollain oli myös keihäät ja vain muutamalla oli kirveet. Sitten he lähtivät taistoon, mutta juuri ennen kuin he olivat lähdössä, kuningas huomasi, että nuolessa oli viesti. siinä luki, että onnea uudelle lapselle. Niin he peruuttivat taiston ja he elivät elämänsä onnellisesti loppuun saakka.”

Satukirja (Tyttö, 11 vuotta; kirjoitettu käsin, osittain kuvitettu, ks. nimiölehti; tiivistelmä, autenttinen teksti lainausmerkeissä; kuvan käsittely BF)

Tarina eli kehyskertomus alkaa niin, että eräänä iltana ”nukkumaan meno-aikana” 4-vuotias Ella pyytää 15-vuotiasta isosiskoaan Johannaa kertomaan hänelle sadun. Johanna ottaa esiin satukirjan ja alkaa lukea siitä tarinaa Kai Kaukosesta. Kertomus ei kuitenkaan ole Ellan mieluinen – se on ehkä pitkästyttävä, ”tyhmä satu” – joten hän keskeyttää Johannaa ja pyytää uutta tarinaa. Johanna alkaa lukea satua Ankasta ja seitsemästä karpäsestä, mutta se taas näyttää pelottavan Ellaa: se on ”ihan syvältä”. Niin Johanna etsii satukirjasta jälleen uutta tarinaa: ”Tämä seuraava satu oli ainakin minun lemppari, kun minä olin pieni”. Ja kyseinen tarina kuuluu näin: ”Kauan, kauan sitten oli kuningaskunta ja kuningas August 11. Augustuksella oli tytär nimeltä Eldiira, mutta kuningas kutsui häntä Elluksi. Koko kuningaskuntaa ja kansaa uhkasi kauhea Jättiläinen nimeltä Ahti, joka tarkoitti isoa vuotta. Eldiira rakasti kaikkia ketä maan päällä asui ja se Augustia huolestuttikin, koska hän pelkäsi että Ellu joutuisi tekemisiin Ahdin kanssa. Muutaman vuoden päästä Ahti hyökkäsi taas valtakuntaan ja Eldiira oli jo kasvanut sen verran, että hän oli saanut liittyä sotajoukkoon. Kun Eldiira näki miten Ahtia Ammuttiin tykinkuulilla ja syrjittiin hän juoksi Ahdin eteen ja huusi: –SEIS! Kaikki hiljenivät ja Ahti alkoi itkeä. Ahti sanoi surullisena, mutta myös

onnellisena: –Minua ie ole ikinä pelastettu, kuunneltu eikä autettu. Minua on aina vain ammuttu, mutta nyt kun te kuuntelette, haluan sanoa, että en minä halunnut hyökätä tai satuttaa ketään, halusin vain ystäviä joille voin puhua. Kuninkaan kuultuaan tuon, niin hänkin alkoi itkeä ja sen jälkeen kaikki muutkin. Tämän jutun jälkeen ihmiset pyysivät Ahtia asumaan heidän kanssaan ja suojelemaan koko kuningaskuntaa. Ei kannata olla ennakkoluuloinen ihmisen suhteen. Eldiira tiesi sen ja hänen ansiosta heidän valtakuntaansa ei ollut hyökännyt ketään, eikä ihmisten ole tarvinnut pelätä. Ai niin joo ja KIITOS myös AHDIN! Loppu!” Näin päättyy siis tarina Jättiläisestä ja Prinsessasta. Entä kehyskertomus? ” –Nukutko sä Ella, Johanna kysyi muttei saanut vastausta, eli Ella nukkui sitkeästi seuraavaan aamuun asti ja siitä eteenpäin Ella halusi, että hänelle luettaisiin se sama satu joka ilta. Loppu!”

Lähteet

Frank, Anne (1983). Salaisen siiven tarinoita. Suomentanut Marja Tyrkkö. Helsinki: Tammi.

Frank, Anne (2000). Nuoren tytön päiväkirja. Suomentanut Eila Pennanen. 17. painos. Helsinki: Tammi.

Fährnich, Bastian (2005). Und die Moral von den Geschichten? Zur Geschichtenphilosophie, Ethik & zu Erzählungen für Kinder und von Kindern [Entä tarinoiden moraalit? Tarinoiden filosofiasta, etiikasta ja kertomuksista lapsille ja lapsilta]. Pro gradu -tutkielma. Kasvatustiede. Oulun yliopisto.

Grönlund, Marja-Leena, Keränen, Niilo, & Liukkonen, Petri (Toim.) (1996). Sadun päivä. Narrapurra: lasten parhaita satuja Suomesta ja muista Pohjoismaista. Taivalkoski: Päätalo-instituutti.

Juntunen, Katariina (2002). Itkevä koira ja tammikaapin kapinalliset. Lasten kirjoittamat sadut – uusi näkökulma lastenkirjallisuuteen. Pro gradu -tutkielma. Kirjallisuustiede. Oulun yliopisto.

Juntunen, Katariina (2003a). Mitä on lapsuus? Lastenkirjallisuuden tutkimus ja lapsuustutkimus: lapsi ja lapsuus poikki tieteen. *Onnimanni*, 26 (3), 29-32.

Juntunen, Katariina (2003b). Sadussa on tosi elämä. *Onnimanni*, 26 (4), 20-24.

Karlsson, Liisa (2003). Sadutus: avain osallistuvaan toimintakulttuuriin. Jyväskylä: PS-kustannus.

Lewis, Clive Staples (1968). Etiikasta [On Ethics, todennäköisesti 1942 tai postuumi 1967]. Teoksessa Walter Hooper (Toim.), Entisen ateistin kristillisiä esseitä [Christian Reflections] (s. 60-75). Helsinki: WSOY.

MacIntyre, Alasdair (2004). Hyveiden jäljillä. Moraaliteoreettinen tutkimus [After Virtue. A Study in Moral Theory, 1981]. Suomentanut Niko Nojonen. Gaudeamus: Helsinki.

Onnimanni-lehti (Suomen Nuorisokirjallisuuden Instituutti) [online] [viitattu 14.06.2005] Saatavilla html-muodossa: <URL: <http://www.tampere.fi/kirjasto/sni/sniinni.htm>>.

Pihlström, Sami (2005). Satujen moraaliovetukset: mietteitä moraalikasvatuksesta, ansiosta ja armosta. *Kasvatus*, 36 (2), 89-100.

Päätalo-instituutti (2005). Napero-Finlandia-kirjoituskilpailu, pääsivu. [online viitattu 02.06.2005], Saatavilla html-muodossa: <URL: <http://www.taivalkoski.fi/paatalo-instituutti/napero.htm>>.

Rousseau, Jean-Jacques (1982). *Émile ou de l'éducation* [Émile, eli kasvatuksesta, 1762]. Paris: Flammarion.

Schapp, Wilhelm (1985). In Geschichten verstrickt. Zum Sein von Mensch und Ding [Kutoutunut tarinoihin. Ihmisen ja esineiden olemisesta, 1953]. 3. Auflage. Frankfurt a.M.: Klostermann.

Schapp, Wilhelm (1981). Philosophie der Geschichten [Tarinoiden filosofia, 1959]. 2. Auflage. Frankfurt a.M.: Klostermann.

Solms, Wilhelm (1999). Die Moral von Grimms Märchen [Grimmin satujen moraali]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Uusikylä, Eetu (2005). Hohtavasiipinen kurki. Suomussalmi: Myllylahti.

Wittenberg, Ville (2005). Mitä, millaisia ja miten? Pegasos-näytelmien genret. Pro gradu - tutkielma. Kirjallisuustiede. Oulun yliopisto.

Ylönen, Hilikka (2005). Satulinnan saleissa. Opitaan arvoja satujen ja laulujen avulla. Helsinki: Tammi.